

ВІДТВОРЕННЯ АНГЛОМОВНИХ АВІАЦІЙНИХ ТЕРМІНІВ: ФОРМАЛЬНО-СЕМАНТИЧНИЙ ТА СЕМАСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

Стаття присвячена формально-семантичному та семасіологічному аспектам відтворення англomовних авіаційних термінів в українських перекладах. Авіаційна терміносистема розглядається як система однослівних і складних термінів, пов'язаних між собою формально-семантичними парадигматичними відносинами. У дослідженні висвітлено проблеми відтворення морфо-синтаксичної структури багатокomпонентних термінів.

У більшості сучасних мов найчисленнішою і найрухливішою частиною словникового складу є термінологічна лексика, постійний розвиток та збагачення якої є необхідною умовою та прямим наслідком прогресу в тих галузях діяльності людини, з якими ця термінологія пов'язана. Нині переважну частину лінгвістичного фонду становить фахова лексика, що інтенсивно розвивається та активно взаємодіє з іншими шарами лексики, насамперед – загальноживаною. Розвиток термінологічної лексики відбувається за загальними правилами мовного розвитку, адже термінологія входить до складу лексики української мови як підсистема.

Переклад фахової лексики становить основу наукового перекладу, є важливим засобом міжкультурної комунікації і постійно привертає увагу дослідників. Окремо та в поєднанні з іншими мовознавчими проблемами різні аспекти перекладу термінів (етимологічні основи термінотворення; термінологічні антиномії; термінологічна синонімія та омонімія; стандартизація термінів; перекладацькі трансформації тощо) висвітлювалися у працях Е. Скороходька, Т. Кияка, В. Карабана, Ю. Зацного, А. Єгорової, З. Комарової, Ф. Циткіної та ін.

Сучасний розвиток наукового перекладацтва та термінографії потребує активніших досліджень із питань перекладу авіаційних термінів, які майже не ставилися на порядок денний і не висвітлювалися в наукових колах, відтак потребують докладного опрацювання та вирішення. Однією з об'єктивних причин недостатнього вивчення авіаційної термінології, як такої, й аспекту перекладу, зокрема, є, і на цьому наголошує більшість дослідників, відсутність праць присвячених практичним питанням перекладу. Аналізуючи стан проблеми, суттєвим видається завдання виробити теоретико-методологічні орієнтири перекладацького аналізу авіаційної термінології, багатоаспектність взаємопов'язаних проблем потребує створення комплексних підходів до дослідження авіаційної термінології, а отже визначає їх **актуальність** і своєчасність.

Метою цієї статті є з'ясування особливостей англо-українського перекладу авіаційних термінів у формально-семантичному та семасіологічному аспектах:

- на рівні засобів вираження, які обумовлюють співставлення мовних одиниць, що формують внутрішню форму термінів мови оригіналу (МО) та мови перекладу (МП);
- на рівні понять, які обумовлюють співставлення означуваних термінами понять і виявлення розбіжностей у диференціації видових ознак за допомогою зіставлення ієрархічної структури відповідних термінологічних гнізд.

Об'єктом дослідження є авіаційна термінологія, яка функціонує в нормативно-технічній документації, у відповідних стандартах і в термінологічних словниках.

Відмінною рисою спеціального нормативно-технічного тексту, а, отже, і спеціального перекладу є гранично точний і чіткий виклад матеріалу при майже повній відсутності образно-емоційних виразних засобів, властивих художньому й суспільно-політичному текстам [1: 88].

Дослідження проблем перекладу є важливим, головним чином у тому випадку, коли йдеться про питання дво- і багатомовної термінографії. Адже поняття "переклад термінів" включає в себе вибір найбільш вдалого еквівалента перекладу з точки зору норм мови, лінгвістичної сумісності, зрозумілості та вживаності; а також розглядається як спосіб поповнення словникового складу термінологічного шару мови перекладу шляхом калькування, поморфемного перекладу, запозичення.

Підкреслюючи непересічне значення та важливість попередніх розробок теорії терміну, пошлемося на доцільність поєднання ономазіологічного і семасіологічного напрямів зіставлення терміносистем мови оригіналу і мови перекладу, яку констатує В. Гак [2: 17]. Розбіжності в засобах термінологічної номінації МО та МП виражаються перш за все у використанні різних термінотворчих моделей для позначення одного і того ж поняття. Термінотворча модель – це структурно-семантична модель утворення терміну, що відображає його понятійну й морфо-синтаксичну структуру (отже, мова йде про використання існуючих дефініцій "семантична модель утворення термінів" і "структурна модель утворення термінів", якими, зокрема, оперує С. Грін'єв [3: 177]. Зважаючи на наявність формально-семантичних і парадигматичних відносин у терміносистемі, вважаємо за доцільне виявити термінотворчі моделі на основі класифікації термінів за їх позицією у дериваційному ланцюжку.

Варто наголосити, що мовам світу притаманні різні термінотворчі моделі, тому внутрішня форма термінів МО та МП, що номінують одні й ті ж поняття, може істотно відрізнятися. Під внутрішньою формою слова, як правило, констатується "семантична і структурна співвіднесеність складових слова – морфем, з іншими морфемами окремої мови" [4: 85]. Переконалим видається це визначення стосовно внутрішньої форми однослівних термінів, що трактується за допомогою словотвірного аналізу.

Відтак у цьому контексті заслуговує на увагу авіаційна терміносистема як система однослівних і складних термінів, пов'язаних між собою формально-семантичними парадигматичними відносинами. Щодо однослівних термінів, їх розглядають як гніздоутворюючі терміноелементи в структурі складних термінів. Своє втілення та розробку, при порівняльному аналізі авіаційних терміносистем мови оригіналу і мови перекладу, в нашому дослідженні знаходить концепція відображення морфо-синтаксичної структури й лексичного складу багатокomпонентних термінів. Залишається незаперечним розуміння *внутрішньої форми* терміну як семантичної і структурної співвіднесеності складових його терміноелементів з іншими лексемами (морфемами) загальновоживаної мови, зокрема з іншими одиницями (термінами / терміноелементами) цієї терміносистеми.

Наголос на порівняльному дослідженні внутрішньої форми термінів мотивується нами методом компонентного аналізу, основи якого закладені в працях таких зарубіжних лінгвістів, як Л. Ельмсьлов, Н. Трубецкой, Н. Хомський, З. Херріс, С. Шаумян, Р. Якобсон, Е. Нідя.

Методика компонентного аналізу полягає в послідовному розкладенні значення на найдрібніші, семантично неподільні одиниці смислу – семи, а також у виявленні ієрархічної побудови семантичної структури лексеми, коли виділяються спільні й відмінні семи. Спільна (або інтегральна) сема вказує на родову ознаку, яка наближає окрему лексичну одиницю до інших слів, відмінна ж – на ту видову ознаку, за допомогою якої значення слова різниться від значень інших лексичних одиниць. Базується компонентний аналіз на виявленні значення за умов існування "прямого зв'язку змісту і структури" термінів [5: 52], тобто на вмотивованості останніх.

Знаменно, що поряд із терміном "вмотивованість", визначення якого аргументується в межах лексикології О. Ахмановою [6], у термінотворенні актуалізується термін "структурна вмотивованість" [7: 8], "понятійна вмотивованість" [8: 21]. С. Грін'ов вважає вмотивованість "бажаною властивістю терміну" [3: 38] і визначає її як "семантичну прозорість, властивість форми давати уявлення про назване терміном поняття" [3: 173]. У цій дефініції, найповніше розкривається специфіка поняття, і нам представляється доцільним зіставити внутрішню форму еквівалентів англійських та українських термінів і з'ясувати, чи перешкоджають розбіжності у використанні мовних засобів, що входять до структури термінів, еквівалентності значень одиниць, що зіставляються.

Наразі предметом нашої уваги є англійські термінологічні одиниці, представлені однослівними і складними термінами, внутрішня форма яких у МО та МП моделюється за допомогою словотвірного та морфологічного аналізу. Окреслене формулювання проблеми "зіставлення внутрішньої форми складних термінів МО та МП" вимагає деякого уточнення, а саме:

1. Проведення терміноутворювального (компонентного) аналізу термінів МО; виявлення формантів, що беруть участь в утворенні терміну.

2. Виявлення термінотворчих моделей, властивих як МО, так і МП, які обумовлюють ідентичність лексико-граматичної структури термінів МО та МП.

3. Систематизації видів розбіжностей внутрішньої форми термінів МО та МП, що реалізуються у відмінності їх лексичного складу й морфо-синтаксичної структури; виявлення причин розбіжностей і визначення ступеня впливу останніх на точність передачі значення терміну в перекладі (на еквівалентність перекладу).

Крізь призму означених завдань, вважаємо, що зіставлення термінів МО та МП на формально-семантичному рівні дозволить з'ясувати рівень відображення еквівалентності значень термінів різними мовними засобами на рівні терміноелементів.

Такий спосіб зіставлення термінів МО та МП засвідчує, що в переважній більшості англійських авіаційних термінів існує один український еквівалент. Зауважимо, що існують випадки розбіжності значень термінів МО та МП; маємо ретельно обґрунтувати їх причини. Виявлено також, що деякі англійські терміни мають два або три відповідника, а ціла низка термінів не знаходить відбиття (відображення) в українських лексикографічних джерелах. Отже, можна говорити про спробу здійснення аналізу перекладних відповідників цих термінів у семасіологічному аспекті, презентувавши широкий спектр особливостей позначення категоріальних ознак понять на рівні терміноелементів МО та МП.

У контексті виконання перекладу в більшості випадків вдаються до заміни й у зв'язку з цим варто визначити межі творчості перекладача. На важливість передачі стилю оригіналу вказує Л. Нелюбін: "Стилістичний аспект перекладу полягає у правильному підборі лексико-граматичних засобів відповідно до загальної функціонально-комунікативної спрямованості оригіналу і з урахуванням існуючих літературних норм мови, на яку здійснюється переклад". З лексичної точки зору переклад термінів базується на основні двох принципів – наявності в мові перекладу еквівалентів іншомовного терміну, зафіксованих у перекладних словниках, і коли такі еквіваленти відсутні [1: 14].

Суттєвою в цьому сенсі є проблема добору одного або декількох варіантів перекладу іншомовного терміну. По-перше, якщо є тільки один еквівалент, то така ситуація не представляє особливих труднощів перекладу, оскільки необхідно тільки перевірити адекватність заміни в конкретному контексті. За наявності декількох еквівалентів необхідно вибрати найбільш адекватний у певному випадку, що є непростим завданням через можливу невідповідність термінологій і через не завжди належний рівень перекладних словників.

С. Грін'ов, досліджуючи варіантність перекладу термінів, охарактеризував їх як цілком звичайне об'єктивне явище, обумовлене розвитком національних термінологій у різних соціально-культурних та історичних умовах; оскільки в більшості випадків між термінами різних мов відсутня повна еквівалентність [3: 19].

По-друге, якщо в мові перекладу еквівалент іншомовного терміна відсутній, то можливі чотири ситуації:

1. Матеріальне запозичення іншомовного терміну з дотриманням певних правил транскрибування або транслітерації та коротким тлумаченням, наприклад, *inclusive tour* – "інклюзив тур", *перевезення*;

2. Семантичне калькування іншомовного терміну, що можливе в тому випадку, якщо він з'явився у результаті семантичного перенесення, наприклад, *movement* – рух;

3. Послівний переклад, при якому необхідно враховувати тенденції термінотворення у різних мовах, наприклад, можливі передачі деяких англійських термінів-словосполучень українськими складними термінами, наприклад, *air show* – авіашоу.

Значну небезпеку при перекладі становлять термінологічні словосполучення (ТСС), оскільки їх висока специфічність і наближеність до класу фразеологічних єдностей створюють двозначність. На цій особливості ТСС акцентує увагу Я. Рецкер: "ТСС можуть бути омонімічно вільним поєднанням слів, які використовуються у прямому значенні" [9: 101].

4. Переклад іншомовного терміну за допомогою описового звороту, наприклад, *decision speed* – швидкість прийняття рішення.

Відзначимо також і той факт, що в теорії перекладу терміни прийнято поділяти на такі групи:

1. Терміни, що виражають поняття іншомовної дійсності, ідентичні поняттям української дійсності. Для термінів цієї групи можливі такі варіанти перекладу:

а) як еквівалент може бути використаний український термін, схожий за формою з англійським, наприклад, *gyroscope* – гіроскоп;

б) український еквівалент не пов'язаний з формою англійського терміну, наприклад, *pilot programme* – дослідна програма;

в) український еквівалент створений шляхом транслітерації, наприклад, *aggregate* – агрегат.

2. Терміни, що виражають іншомовні поняття відсутні в українській дійсності, але мають загальноприйняті українські, термінологічні еквіваленти, *radio direction finder* – радіонеленгатор.

3. Терміни, що виражають іншомовні поняття, відсутні в українській дійсності й не мають загальноприйнятих українських термінологічних еквівалентів. Терміни цієї групи перекладаються:

а) шляхом опису значень терміну, наприклад, *toposocque* – тип конструкції фюзеляжу;

б) шляхом транслітерації, наприклад, *balance* – баланс;

в) шляхом калькування, наприклад, *carburetion* – карбюрація, *cabotage* – каботажні перевезення.

Як бачимо, транскрибування, транслітерація і калькування при передачі іншомовних термінів є відносно простими способами перекладу. Однак слід підкреслити, що кінцевий результат перекладу полягає саме в тому, щоб якомога більш точно, адекватно, передати поняття, існуючі в одній мові, засобами іншої мови – завдання відповідальне та складне, і має на меті створення достовірного та повноцінного перекладу.

До створення при перекладі нових українських термінів слід відноситися вдумливо і обережно. Необхідно завжди пам'ятати, що в мові повинні "враховуватися" і становитися загальним надбанням тільки добре продумані й ретельно обґрунтовані терміни [10: 216].

Проаналізувавши деякі досліджені параметри перекладу термінів, ми доходимо **висновку**, що:

1. На рівні засобів вираження (формально-семантичний аспект), які обумовлюють зіставлення мовних одиниць, що формують внутрішню форму термінів мови оригіналу й мови перекладу, точність передачі значення терміну пов'язана не з ідентичністю внутрішньої форми термінів МО та МП, а з точністю передачі означуваних цими терміноелементами категоріальних ознак, що формують значення терміну, яке може бути вираженим у кожній мові різними мовними засобами.

2. На рівні понять (семасіологічний аспект) за допомогою зіставлення ієрархічної структури відповідних термінологічних гнізд виявлено наступні різновиди термінів, а саме: терміни МО та МП, які традиційно розглядаються як еквівалентні, але мають певні розбіжності в точному об'ємі понять; терміни МО, які характеризуються множинністю перекладів у МП; та безеквівалентні терміни.

Це дасть змогу **в перспективі** поєднати аналіз особливостей перекладу термінів з урахуванням формально-семантичного та семасіологічного аспектів, а відтак – перекладати англійські авіаційні терміни українською мовою за цілим комплексом найістотніших рис.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Нелюбин Л.Л. Перевод боевых документов армии США. – М.: Воениздат, 1989. – 334 с.
2. Гак В.Г. Сопоставительная лексикология (на материале русского и французского языков). – М.: Международные отношения, 1977. – 264 с.
3. Гринев С.В. Введение в терминоведение. – М.: Московский лицей, 1993. – 309 с.
4. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
5. Сафин Р.А. К вопросу о применении теории поля при изучении терминологии науки // Вопросы германской филологии: Сб. науч. тр. МГПИИЯ им. М. Тореца. – М., 1972. – Вып. 65. – С. 44-68.
6. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – 607 с.
7. Селичев В.Н. Вопросы терминологического словообразования. (На материале терминологии литературоведения): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – М., 1968. – 24 с.
8. Романова Н.П. О мотивированности исконных и заимствованных терминов // Вопросы терминологии и лингвистической статистики: Сб. науч. тр. – Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 1976. – С. 18-26.
9. Рецкер Я.И., Бархударов Л.С. Курс лекций по теории перевода. – М.: Международные отношения, 1968. – 126 с.
10. Будагов Р.А. Литературные языки и языковые стили. – М.: Международные отношения, 1968. – С. 215-283.

Матеріал надійшов до редакції 12.04. 2007 р.

Фесенко Г.Г. Воспроизведение англоязычных авиационных терминов: формально-семантический и семасиологический аспекты.

Статья посвящена формально-семантическому и семасиологическому аспектам воспроизведения авиационных терминов в украинских переводах. Авиационная терминосистема рассматривается как система однословных и сложных терминов, связанных между собой формально-семантическими парадигматическими отношениями. Рассматриваются проблемы отображения морфо-синтаксической структуры многокомпонентных терминов.

Fesenko G.G. Rendering of English aviation terms: form-semantic and semasiological aspects.

The article deals with the formal-semantic and semasiological aspects of rendering English aviation terms in Ukrainian translations. Aviation terminology is regarded as system of the one-member and composite terms connected by means of the formal-semantic and paradygmatic relations. The reflection of morpho-syntactic structure within polycomponent terms are examined.